

Kinematografija u Srbiji 1896–1941

Stevan Jovičić (Beograd)

1. Prve filmske predstave i prva filmska snimanja u Srbiji

Film je postao poznat u Srbiji kao pojava i atrakcija 6. juna 1896. godine (25. maja po starom kalendaru) kada je, u Beogradu, u kafani kod „Zlatnog krsta“ (na mestu gde se danas nalazi kafana „Dušanov grad“), na Terazijama, održana prva bioskopska predstava na Balkanskom poluostrvu. Filmove je prikazao zastupnik braće Limijer (Lumiere) Andre Kar (Andre Carre), sa mehaničarom Žil Žirenom (Jules Girin). Program je bio sličan prvoj bioskopskoj predstavi održanoj u Parizu 28. decembra 1895. godine (Rušenje zida, Kupanje u moru, Ulazak voza u stanicu...). Filmovi su prikazivani do 30. juna. Pored velikog broja Beogradjana filmove je 16. juna gledao i kralj Aleksandar Obrenović.

Početak marta 1897. godine Andre Kar ponovo dolazi Beograd. Snimio je 15 filmova, ali je samo 12 prikazano: „Tramvajska stanica na Terazijama“ i „Izlazak radnika iz Fabrike duvana“. Filmove je prikazivao od 5. marta do 12. aprila u sali kafane kod „Hajduk Veljka“ (ugao Knez Mihailove ulice i Obilićevog venca). Iz napisa lista „Večernje novosti“ može se zaključiti da je 25. marta putovao u Šabac i verovatno prikazao filmove.

Postoje podaci u dnevnoj štampi da su prikazani, a samim tim i snimljeni filmovi „Dolazak železničkog vlaka u novosadsku stanicu“ (1897), „Venčanje Aleksandra Obrenovića i Drage Mašin“ (1900), „Srbija“ (1903). Medjutim, najstariji sačuvani film snimljen u Srbiji je „Krunisanje kralja Petra I u Beogradu 1904. godine“ koji je realizovao srpski počasni konzul iz Šefilda (Sheffield), Englez, Arnold Mjur Vilson (Arnold Muir Wilson) sa snimateljem Frenk Storm Moteršoom (Frank Storm Motershaw). Ovaj film ima veliku istorijsku i kulturnu vrednost, ali po načinu kako je snimljen uvrštava se medju naznačajnija ostvarenja sa početka veka u svom žanru. Sačuvani

filmski materijal je rekonstruisan i zaštićen je kao kulturno dobro od izuzetnog značaja za istoriju i kulturu srpskog naroda (Sl. glasnik SRS br.19/1980).

Poseban značaj imaju filmska snimanja Ernesta Bošnjaka u Somboru. Od 1906. godine počeo je da prikazuje filmove, a 1909. godine kupuje kameru i snima igru devojaka u parku pod nazivom „U državi Terpsihore“, prvi inscenirani film kod nas. U istoriju našeg filma ulazi sa filmom „Otkrivanje spomenika Ferencu Rakociju u Somboru 1912. godine“ jer snima sa kamerom koja ima stativ sa pokretnim postoljem. Napravio je dva istorijska pokreta kamerom, po horizontali i vertikalni. Posebno mesto u našem filmu ima Aleksandar Lifka, vlasnik jednog od najvećih putujućih bioskopa u Evropi koji se nastanjuje u Subotici i otvara bioskop 1911. godine. Veoma mnogo je snimao, ali iz vremena pre Prvog svetskog rata sačuvan je samo film „Srpsko Bogojavljenje u Subotici“.

2. Prikazivanje filmova u Srbiji (1900–1941)

Pozati evropski putujući bioskopi „Narten“, „Bahmajer“ (Bachmayer), ali i jedan od najvećih i najmodernijih, „Elektro bioskop Lifka“ koji je osnovan u Trstu 1901. godine, bar jednom godišnje gostuju u Srbiji, a veoma često posećuju sva veća mesta putujući bioskopi čiji su vlasnici bili našeg porekla. Najznačajniji je „Prvi srpski kinematograf“ Stojana Nanića, madjioničara iz Zaječara koji prikazuje filmove po Srbiji i Bugarskoj od 1900–1904. godine. Jedan od najvećih putujućih bioskopa bio je „Elektro bioskop Lifka“ osnovan u Trstu 1901. godine. Od domaćih vlasnika putujućih bioskopa najpoznatiji su Milosav Nešović iz Užica (1907), Bora Jelkić (1908) i Todor Najdanović-Negotinac (1911).

Prvi stalni bioskop u Beogradu „Grand bioskop“ u hotelu „Pariz“ Svetozara Botorića počeo je sa radom 13. decembra 1908. godine Ugledajući se na njega i drugi vlasnici svoje kafane pretvaraju u bioskope. Ubrzo počinju da se namenski grade prvi bioskopi: „Moderni bioskop“ (1910), „Kasina“ (1911), „Koloseum“ (1911). Do početka Prvog svetskog rata u Beogradu je otvoreno 18 stalnih bioskopa, a u svim većim mestima postojali su bioskopi. Prvi je otvoren 1907. godine u Užicu „Bioskop Milosava Nešovića“, ali zbog povremenih gostovanja po drugim gradovima, početkom 1908. prikazivao je filmove u Valjevu („Štampa“ 25.II/10.III 1908), pa se zbog toga ne smatra prvim/stalnim bioskopom u Srbiji.

Postoje podaci da su do početka Prvog svetskog rata stalni bioskopi radili u Somboru, Subotici, Novom Sadu, Vršcu, Nišu, Kragujevcu, Valjevu, Smederevu, Požarevcu, Negotinu, Gornjem Milanovcu, Leskovcu, Paraćinu, Prokuplju, Vrnjačkoj Banji, Vranju, Smederevskoj Palanci, Jagodini, Šapcu. Za

vreme austrougarske okupacije Srbije postojali su bioskopi u Beogradu, Nišu, Užicu, Valjevu, Smederevu, Smederevskoj Palanci...

Posle završetka Prvog svetskog rata bioskopska mreža se naglo razvija i postaje značajna privredna aktivnost, skoro sva veća mesta u Srbiji otvaraju bioskopske dvorane. Pred početak Drugog svetskog rata u Srbiji radi 1514 bioskopa, a najrazvijeniju mrežu ima Vojvodina sa 88 stalnih dvorana. Većina bioskopa nastavila je da radi za vreme rata, a prikazivani su uglavnom nemački, italijanski i mađarski filmovi.

3. Proizvodnja filmova u Srbiji (1908–1918)

U knjizi „Hadži-Loja“ od Branislava Nušića, u prvom izdanju iz decembra 1908. godine piše: „Bioskop *Ben Akiba* snimio je celu predstavu“. Podatak da je popularna pozorišna predstava Nušićeve jednočinke u kojoj je glavnu ulogu tumačio Milorad Petrović snimljena filmskom kamerom otkriven je nedavno, ali nema podataka da je film i prikazan. Pored filma „Hadži-Loja“ bioskop „Ben-Akiba“ snimio je i više dokumentarnih filmova iz beogradskog života: „Smena dvorske straže“, „Korzo u Beogradu“, „Velika pijaca“, „Vežba vojske“, koji su prikazivani („Truba“, Beograd 21.11.1908.). Drugih proverenih podataka o filmskim snimanjima ovog bioskopa u ovom trenutku nema.

Proizvodnja filmova u Srbiji počinje 1911. godine kada Svetozar Botorić, vlasnik „Grand bioskopa“ u hotelu Pariz prikazuje film „Svečana predaja starih i prijem novih zastava“ koji je realizovao u saradnji sa pariskom firmom „Pate frer“ (Pathé Frères), a snimio ga je Luj De Beri (Louis Pitrolf de Beery).

Svetozar Botorić i grupa beogradskih sineasta: „Udruženje za snimanje srpskih filmova“, koje je predvodio Ilija Stanojević Čiča Ilija, glumac i reditelj Narodnog pozorišta snima prve igrane filmove 1911. godine.

Tokom 1911. godine u režiji Ilije Stanojevića snimljen je film „Ciganska svadba“, često nepravilno nazivan „Bibija“, o životu srpskih Cigana. Film je registrovan u Patevom katalogu za 1913. pod brojem 8 sa naslovom: „U Srbiji: jedna ciganska svadba“ (En Serbie: Un Mariage chez les Tziganes).

Naznačajniji film snimljen u produkciji Svetozara Botorića je „Život i dela besmrtnog vožda Karadjordja“ (1911), koji se do otkrića podatka o snimanju „Hadži-Loje“ smatrao za prvi igrani film u Srbiji i na Balkanu. Snimljen je delimično po narodnoj pesmi „Početak bune na dahije“, režirao ga je Ilija Stanojević po scenariju koji je napisao sa Jirom Manokom i Savkovićem, a snimatelj je bio Luj De Beri. U filmu su igrali najpoznatiji glumci Narodnog pozorišta u Beogradu: Milorad Petrović (Karadjordje), Dobrica Milutinović (Janko Katić), Teodora Arsenović (Jelena), Ilija Stanojević (Turski paša i

Vujica Vulićević). Film je prikazan 17/30. novembra 1911. godine, a po načinu kako je snimljen, sa nizom masovnih scena i po, za svoje vreme, velikoj dužini predstavlja značajno ostvarenje ne samo u srpskoj kinematografiji. Botorić i verovatno ista ekipa snimili su, istorijsku dramu „Urlih Celjski i Vladislav Hunjadi“ koji je na repertoaru krajem 1911. godine. To je bio i poslednji Botorićev igrani film. Nastavio je da proizvodi dokumentarne filmove koje prvo snima Luj De Beri, a od 1912. godine i Slavko Jovanović. Prvi Jovanovićev film je „Poplava u Savamali i Dušanovoj ulici“, a afirmiše se kao snimatelj filmom „Dolazak prvih ranjenika u Beograd“ (1912). Dugo je vladalo uverenje da je od filma sačuvano samo nekoliko fotografija, ali je u austrijskoj kinoteci otkrivena kopija i tog filma i drugih filmova koji su snimljeni u produkciji Botorića i rekonstruisani i danas predstavljaju najznačajniji fond Jugoslovenske kinoteke.

Pored Botorićevog preduzeća u Beogradu filmove snimaju „Moderni bioskop“ braće Savić, „Bioskop Kasina“ Djoke Bogdanovića, „Bioskop kod Kolarca“ braće Cvetković.

Vlasnici lista „Mali žurnal“ Pera i Boža Savić, sagradili su „Moderni bioskop“ u Kolarčevoj ulici 1910. godine, a potaknuti uspesima Botorićevih filmova prvi film „Doček Milorada Rajčevića, svetskog putnika“ snimaju 21. septembra 1911. godine. U 1912. snimaju „Sa beogradskog korzoa“, „Terazije“, „Svečanosti u Sofiji“, „Srpsko Bogojavljenje U Beogradu“, „Iz Jevrejske male i sa Dorćola“, „Slike iz beogradskog života II deo“, „Uskršnje trke na Banjici“, „Doček hrvatskih studenata u Beogradu“ i jedan igrani film „Jadna majka“ koji je trebalo da bude prvi iz serije drama iz srpskog života. Premijera je bila 11. aprila 1912. godine. Film je režirao verovatno Boža Savić, snimio ga Luj De Beri, a glumila je Emilija Popović sa djacima Topčiderske škole. Sa ovim filmom prestaje filmska delatnost braće Savić.

Djoka Bogdanović, vlasnik bioskopa „Kasine“ počinje da snima 1913. godine, na samom početku Drugog balkanskog rata. Dozvolu da snima na frontu izdaje mu pomoćnik načelnika Generalštaba djeneral Živojin Mišić, saglašavajući se sa zahtevom da Bogdanović snima ratne događaje. Najveći deo svih snimljenih materijala, od događaja u Drugom balkanskom ratu i potpisivanja mira u Bukureštu, do prelaza srpske vojske u Srem 1914. godine porodica Bogdanović je sačuvala i predala Jugoslovenskoj kinoteci. Svi filmovi o Balkanskom ratu su proglašeni za kulturno dobro od izuzetnog značaja za istoriju i kulturu srpskog naroda.

Za Bogdanovića su snimali Rus, Samson Černov, Beogradjanin Slavko Jovanović i neidentifikovani strani snimatelji. U bioskopu „Kasini“ prikazani su sledeći filmovi: „Nj. V. kralj Petar u Sabornoj crkvi na blagodarenju za srećno

zaključenje mira u Bukureštu“, „Srpski gradovi Veles i Štip“, „Nj.V. prestolonaslednik Aleksandar, komandant I armije na Crnom vrhu“, „Bitka na Kiselici“, „Dolazak IV konjičkog puka u Beograd“, „Bitka na Žedilovu“, „Prva srpska parna pivara Djordja Vajferta u Beogradu“, „Djerdap“, „Put g.g. Pašića, Venizelosa i Vukotića od Turne do Beograda“, „Štab III armije“, „Turski i bugarski zarobljenici u Beogradskom gradu“, „Prenos ranjenika iz Kumanova“, „XIII konjička divizija“, „Grambergova bolnica pri radu“, „Sahrana potporučnika Živojina Marinkovića u Krivoj Palanci“, „Pukovnik Nedić u borbi Bitka na Crnom kamenu“, „Istibanja“, „Vojnička groblja oko položaja kod Krive Palanke“, „Bugarska zverstva“, „Municiona kolona Dunavske divizije“ i najznačajniji sačuvani film „Povratak srpskih pobednika“. U 1914. godini snimljeni su filmovi: „Život srpske vojske u logoru na Banjici“, „Slike iz Beograda“, „Dolazak regruta“, „Zakletva regruta Vardarskog puka u Beogradskom gradu na dan 14. aprila 1914.“, „Polaganje temelja Bogosloviji svetog Save 27. aprila 1914.“, „Trke na Novom trkalištu 27. maja 1914.“, „Proslava Vidovdana 15. juna 1914.“, „Pogreb Nikolaja Hartviga, carskog ruskog poslanika u Beogradu“, „Srećna Nova godina“. Snimci o borbama srpske vojske u Sremu nisu montirani ni prikazani. Djoka Bogdanović umire u Nišu 1915. godine.

Braća Cvetkovići: Djoka, Krsta i Dragutin, rodom Timočani, zakupci su kafane „Kolarac“ u kojoj su otvorili bioskop. Reklamirali su se da prikazuju sopstvene filmove koje su snimali 1913. godine: „Svečani doček srpske pobeonosne vojske sa srpskobugarskog bojišta u prestonici“, „Srpskobugarski rat“ dužine 1,127 metara, „Svečani doček i zakletva regruta iz Nove Srbije u Donjem gradu“ i „Vrbica u Beogradu“ (1914). Više podataka o njihovoj delatnosti nema niti je poznato ko su im bili snimatelji.

U Prvom svetskom ratu značajna su snimanja koja je obavio Dragiša Stojadinović za vreme odbrane Beograda, a potom kao šef Kinematografske sekcije na Solunskom frontu gde mu je pomoćnik oficir i snimatelj Mihailo Mika Mihailović Afrika. Od filmova koje su snimili sačuvan je „Požar Soluna“ (1917) i „Solunski proces“ (1917).

U Novom Sadu u toku Prvog svetskog rata učenik Trgovačke akademije, zaljubljenik u film, Vladimir Totović sa samo 17 godina snima dva igrana filma „Spasilac“ (1915) i „Lopov Detektiv“ (1916). Ni jedan nije sačuvan, a malo se zna i o filmovima koje je snimio u Beču, Budimpešti i Pragu. Pozvan je u vojsku i poginuo je u blizini Gorice 1917. godine.

4. Strana snimanja u Srbiji (1897–1918)

Od filmskih snimanja Andre Kara iz 1897. godine Srbija je interesovala filmske snimatelja, kako zbog prirode, tako i zbog događaja koji su uzbuđivali svetsku javnost. Prvo venčanje, a potom ubistvo kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage poslužilo je da „Pate“ 1903. godine snimi film „Ubistvo srpske kraljevske porodice“ i prikaže u celom svetu. Krunisanje kralja Petra I snimilo je nekoliko preduzeća, a sačuvan je samo film Arnolda Mjur Vilsona. Za vreme Aneksione krize 1908. godine, za Nordisk film, snimljen je film „Beograd“, a za Patea „Srpska vojska“. Poznati su filmovi „Današnji gospodari Srbije“ (Serbiens jetzige Herren, 1910), „Putovanje kroz Srbiju“ (Streifzüge durch Serbien, 1910). Interesovanje u svetu izazvala su putovanja kralja Petra: „Poseta kralja Petra Petrogradu“ (1910), „Doček kralja Petra u Kijevu“ (1910), „Doček kralja Petra i revi trupa u Carigradu“ (1910), ali su sačuvani samo filmovi „Poseta kralja Petra Rimu“ (1911) i „Kralj Petar u Parizu“ (1911).

U Balkanskim ratovima snimatelji Patea, Gomona (Gaumont), Ekler (Eclair), Mester (Messter) snimali su sve značajne događaje, ali sem Bogdanovićevih filmova sačuvano je samo desetak Pateovih i Gomonovih žurnala sa storijama balkanskog ratišta.

U Prvom svetskom ratu Srbija se ponovo našla u centru svetskih zbivanja. Malo filmova je sačuvano, najznačajnije su Gomonove žurnalske storije o Beogradu i nemački film o osvajanju Srbije „Kinematografski izveštaj sa Balkana“. Nekoliko stotina filmova koje su Saveznici snimili na Solunskom frontu uništeno je u požarima posle rata. Tako da se danas smatra da je najkompletniji materijal o Balkanskom bojištu i Solunskom frontu u filmu „Golgota Srbije“ (1940) koji su realizovali Andra i Zarija Djokić tokom tridesetih godina, a koji je 1993. rekonstruisao u Jugoslovenskoj kinoteci Stevan Jovičić.

5. Film u Srbiji dvadesetih godina

Posle završetka Prvog svetskog rata i stvaranja Jugoslavije film dobija podršku države u stvaranju edukativnih i dokumentarnih filmova. U Beogradu „Kinematografska sekcija“ nastavlja snimanja i organizuje prikazivanje dokumentarnih filmova o srpskoj vojsci. Prvi snimljeni film u novoj državi je „Stvaranje Jugoslavije“ koji je realizovao poznati srpski fotograf Rista Marjanović uz asistenciju Andre Glišića, koji je kasnije osnovao „Artistik film“. Film je dug oko 100 metara i prikazivao je prevoz srpske vojske preko Save. Vojni snimatelj, Mihailo Mihailović sa rediteljem i glumcem, Milutinom Batom Nikoli-

ćem nastavio je posle ukidanja „Kinematografske sekcije“ da radi u „Radionici za izradu filmova“ pri Ministarstvu zdravlja. Snimaju seriju edukativnih filmova „Tragedija naše dece“ (1922), a potom „Za koranicu hleba“, „Greh alkohola“ i „Doktor Tokerama“ u kojima insistiraju na vaspitnoj ulozi filma, ali iz sačuvanih fotografija moguće je uočiti blag uticaj ekspresionizma.

Slavko Jovanović osnovao je posle rata preduzeće „Mačva film“. Tokom 1922. godine snimio je dokumentarne filmove „Proslava Kumanovske bitke“, „Ženidba kralja Aleksandra“ i „Put beogradskih opština od Beograda do Bitolja“. Pokušao je da snimi igrani film „Hajduk Stanko“. Uložio je svoju ne malu uštedjevinu, ali je realizovao samo animiranu reklamu za budući film, koju je prikazivao na zidu, na početku knez Mihailove ulice. Poplava mu je uništila laboratoriju pre početka snimanja i zauvek je presta da se bavi filmom.

U Beogradu dvadesetih godina deluje preduzeće „Srbija film“ sa sedištem u Resavskoj 14 i Bitoljskoj 73 koje nije istraženo. Iz tog perioda sačuvani su filmovi „Dečja izložba i proslava dečjih dana u Beogradu 1922. godine“ i „Svečano osvećenje kosturnice u Prnjavoru 5. XI 1922. godine“ za koje se pretpostavlja da pripadaju preduzeću „Srbija film“.

U Somboru, bez ikakvih kontakata sa drugim sredinama, Ernest Bošnjak, štampar i pronalazač, osniva „Boer film“ (Ernest Bošnjak Film). Sa ekipom sineasta 1923. godine snima igrane filmove „Laži mene radi“, „Moja draga kolecvka“ i započinje „Fauna“. Kad je utrošio uštedjevinu od oko milion dinara u zlatu pokušao je da pridobije bogate trgovce da ga finansiraju i snima im reklamni animirani film „Ovde traži pa ćeš naći milijon“. Nije uspeo da završi započete filmove. Bankrotirao je i u trenutku razočaranja poklanja filmove prijatelju berberinu da ih pretopi u lak, a on se posvećuje štamparskom poslu. Sačuvani su delovi njegovih filmova i nekoliko reportaža o Somboru pokazuju da je Bošnjak bio dobar snimatelj, ali nije uspeo da postane producent i da u Somboru stvori „Hollywood“.

Beograd postaje filmski centar u Srbiji polovinom dvadesetih godina. Sineasti se okupljaju oko „Kluba filmofila“ u kome je književnik Branimir Josić, filmski kritičari Boško Tokin i Dragan Aleksić, snimatelji Slavko Jovanović, Žarko Djordjević i Josip Novak koji tu stiže prva znanja o filmu. Oni ne uspevaju 1923. godine da završe film „Kačaci u Topčideru“ ili „Budi bog sa nama“. Klub se raspada, ali ubrzo se stvaraju filmska preduzeća „Ekspres film“ Žarka Djordjevića, „Novaković film“ Koste Novakovića, „Artistik film“ Andrije i Zarija Djokića, „Pobeda film“ Josipa Novaka i „Osvit film“ Stevana Miškovića. U Vojvodini posle propasti „Boer filma“, Danilo Jakšić iz Starog Bečeja osniva „Titan film“, a Aleksandar Lifka u Subotici pokušava da se

aktivira kroz preduzeće „Orijent film“. Sva novoosnovana filmska preduzeća intenzivno se bave distribucijom i prodajom filmske tehnike da bi zaradili novac za povremeno snimanje filmova.

Otvaraju se i prve filmske škole, u Beogradu skoro istovremeno deluju tri. „Filmska škola“ Aleksandra Čerepova u zgradi Srpske akademije nauka i umetnosti (1929), „Filmska škola“ Jugoslovenskog prosvetnog filma u Miloša Velikog broj 6 (1931) i „Ton filmska akademija“ koju vodi književnik Suma Pandurović u palati „Luksor“ (1932).

Prvo značajno filmsko preduzeće u Beogradu je „Ekspres film“ koji se specijalizuje za snimanje sportskih filmova („Štafetno trčanje kroz Beograd 1923 i 1924“, „Utakmica naših streljačkih družina 1926.“ „Gačkovićeve bokser-ska škola“ i dr.), ali prestaje sa radom posle tragične smrti Žarka Djordjevića. Ni jedan film nije sačuvan.

Kosta Novaković osniva „Novaković film“ i krajem dvadesetih godina redovno da izdaje „Novaković žurnal“ u kome prati sve značajne događaje u gradu i zemlji. Snima dokumentarni film „Svečana poseta Nj. V. kralja Aleksandra i Nj.VB. kraljice Marije Crnoj Gori i Dalmaciji“ (1925). Godinu dana kasnije realizuje svoj prvi igrani film, komediju „Kralj čarlstona“ (1926), potom dramu „Grešnica bez greha“ (1930), ali bez većeg umetničkog uspeha.

Josip Novak posle završenog kursa u „Bavaria filmu“ osniva preduzeće „Pobeda film“ i snima seriju veoma uspešnih kratkih igranih reklama od kojih je samo sačuvan film „Sve radi osmeha“ (1926) duhovitog sižea, dobro režiran i sa izvrsnim glumcima, ni malo ne zaostaje za najboljim ostvarenjima u svom žanru. Posle nekoliko sličnih filmova „Da sam ranije znala“ (1928), „Odelo pravi čoveka“ (1928), uspeva da ubedi udovicu Djoke Bogdanovića da mu dozvoli da koristi materijale iz Balkanskog rata i montira prvi srpsku arhivski film „Balkanski rat“ (1928) koji je godinama prikazivan uglavnom po vojnim garnizonima. Josip Novak postaje poznat reditelj i dobija poziv od Eskontne banke da napravi film o rudniku „Jermi“ kompaniji koja se upešno razvija. Novak u scenario unosi ljubavnu priču i zaplet. Uspeva da napravi propagandni film koji je u isto vreme i igrani film, tako sa filmom „Rudareva sreća“ (1929). Novak je pokazao da ima talenta i da može napraviti film i sa najoskudnijim sredstvima.

„Osvit film“ Stevana Miškovića započeo je realizaciju igranog filma „Era u Beogradu“ (1928), ali nema podataka da je snimanje nastavljeno. Mišković snima povremeno dokumentarne filmove kao što je „Proslava proboja Solinskog fronta“ (1928), i posvećuje se konstrukciji uređjaja za tonsko snimanje, koji koristi za snimanja u zemlji i inostranstvu, sa tim uređjajem snimljen je 1934. godine prvi bugarski film „Pesma Balkana“ (Pesenta na Balkana). Miš-

ković menja ime preduzeća u „Mišković film“, a kasnije u „Tempo film“, ali ne uspeva da snimi sopstveni igrani film.

6. Film u Srbiji tridesetih godina

Značajnu ulogu za razvoj filma u zemlji ima Milan Marjanović, šef Pres biroa i organizator velikog sveslovenskog sleta sokola u Beogradu 1930. godine koga je Josip Novak je zainteresovao za snimanje filma o sokolskom sletu. Film o sletu su snimali Josip Novak, Stevan Mišković, Miodrag Djordjević, Mihajlo Popović, Anton Hari Smeh, a Novak i Marjanović su montirali snimljeni materijal pod nazivom „Svesokolski slet sokola u Beogradu“ (1930) koji postiže uspeh u zemlji i svetu, a što je značajno taj film inicira stvaranje „Jugoslovenskog prosvetnog filma“, prvog i najuspešnijeg filmskog proizvodnog preduzeća u Kraljevini Jugoslaviji koje je imalo podršku države.

Snimatelji Jugoslovenskog prosvetnog filma (Miodrag Djordjević, Anton Smeh, Stanislav Novorita) predvodjeni Josipom Novakom za kratko vreme snimili su nekoliko stotina hiljada metara filma o lepotama i znamenitostima Jugoslavije. Josip Novak sa saradnicima obradio je snimljeni materijal u moderno opremljenoj laboratoriji i da uz pomoć mladih sienasta montirao nekoliko desetina filmova. Reditelj Jugoslovenskog prosvetnog filma književnik Stanislav Krakov snimio je seriju dokumentarnih filmova „Kroz zemlju naših careva i kraljeva“ (1931), Vojin Djordjević „Beograd prestonica Kraljevine Jugoslavije“ (1932), a Josip Novak koji režira većinu proizvedenih filmova ostvaruje i dugometražni dokumentarni film „Lepa naša otadžbina“ (1932), „Simfonija vode“ (1931) dobija nagradu u Berlinu za poetične snimke.

Sredstva za snimanje filmova ostvaruju se zahvaljujući zakonu koji je donet 5. decembra 1931. godine. Po Zakonu o uredjenju prometa filmova, bioskopi su morali da na repertoaru imaju 15% domaćih filmova. Ta odredba dovodi do naglog porasta domaće proizvodnje. U 1932. godini realizovano je 326 domaćih filmova, više nego što je proizvedeno do tada u svim balkanskim zemljama.

Zakon o prometu filmova omogućio je da se aktiviraju i druga preduzeća. „Artistik film“ koristi interesovanje bioskopa za prikazivanje domaćih filmova realizuje seriju prvih zvučnih filmova „Jugoslovenski potpuri“ (1932) i nemu verziju dugometražnog filma o „golgoti Srbije“ u Prvom svetskom ratu, pod nazivom „Za čast otadžbine“ (1931) u režiji Stanislava Krakova.

„Adrija Nacional film“, filmsko preduzeće osnovano 1929. godine u kojem rukovode Ranko Jovanović i Milutin Ignjačević, sineasti koji su znanja o filmu stekli u inostranstvu snimaju dva igrana filma „Kroz buru i oganj“ (1930) i „Na kapiji orijenta“ (1932). To su interesantni filmovi, ali bez značaj-

njih umetničkih i komercijalnih vrednosti, ali zato snimatelj Mihajlo Al. Popović u sopstvenom preduzeću „MAP Film“ realizuje najbolji predratni igrani film „Sa verom u boga“ (1932). Svi filmovi imaju uspeha kod gledalaca, ali ne uspevaju da se isplate i preduzeća bankrotiraju ili prestaju sa daljim ulaganjima u neisplative projekte.

Zakon o uredjenju prometu filmova omogućio je da se stvore i institucije u oblasti filmske delatnosti. Stvorena je „Državna filmska centrala“ koja uspostavlja evidenciju u proizvodnji i distribuciji i izdaje „Filmski almanah“ godišnjak o filmskim delatnostima u zemlji pokušavajući da nadje način za stimulisanje domaćeg filma.

Pod pritiskom stranih filmskih kompanija „Zakon o urdjenju prometa filmova“ morao je biti izmenjen, izostavlja se odredba o obaveznom prikazivanju domaćih filmova i filmska proizvodnja ostaje bez ikakvih prihoda. Preduzeća se gase i stagniraju. Josip Novak i Stevan Mišković odlaze u Bugarsku gde osnivaju sopstvena preduzeća i snimaju prve bugarske filmove. Jugoslovenski prosvetni film od snimljenih filmova pravi nove filmove uglavnom reklamnog karaktera. Najuspeliji film je „Pod jugoslovenskim nebom“ koji za inostranstvo realizuje Miodrag Mika Djordjević kao zvučni film.

Novaković prepravlja svoje žurnale i ponovo ih prikazuje u svojim bioskopima. Mihajlo Al. Popović radi samo kao snimatelj. Artistik film jedini opstaje na tržištu, snima naručene filmove, sinhronizuje strane filmove na srpski jezik („Vampir“ Teodora Drajera) i sav novac ulaže u zvučnu verziju filma „Golgota Srbije“, ali zbog zabrane cenzure uspevaju da ga prikažu u skraćenoj verziji tek u jesen 1940. godine.

Beogradski sinesti uglavnom učenici „Filmske škole“ Alaksandra Čerepova i „Ton filmske akademije“ Sime Pandurovića okupljeni oko „Jugoslovenskog film kluba“ osnovanog 1930. godine i „Jugoslovenskog filmskog društva“ koji je osnovan 12. marta 1932. godine započinju u leto 1932. godine snimanje serije kratkih komedija. Glavne uloge tumače komičar Ika Konfino i šarmanta Ruskinja, balerina Olga Solovjeva. Sa uspehom prikazane su kratke komedije „Nepretni Buki na kupanju“ i „Avanture doktora Gagića“, a nije završen treći film „Nespretni Buki na aerodromu“.

Uoči Drugog svetskog rata, 1939. godine Kosta Novaković po narudžbini organizatora za proslavu godišnjice Kosovske bitke snima igrano dokumentarni film u tri dela: „Proslava 550. godišnjice bitke na Kosovu“, „Kosovski boj“ i „Robovanje pod Turcima“. Film nije uspeo da završi do početka rata. Na osnovu snimljenog materijala film je rekonstruisan 1994. godine.

„Artistik film“ stvara dva izuzetna dokumentarna filma. „Put džinova“ (1939) film o biciklističkoj trci koji je maestralno snimio Mihailo Ivanjikov. Film „Priča jednog dana“ ili „Nedovršena simfonija velegrada“ (1941) bio je film o Beogradu, odlično snimljen, a nadahnuto ga je režirao Maks Kalmić. Bio je to i poslednji završeni film u Kraljevini Jugoslaviji. Rat je prekinuo i snimanje igranog filma „Ljubica i Janja“ koji je režirao Miodrag Mika Djordjević.

Proizvodnja filmova u Srbiji nije bila velikog obima sem kratkog perioda u početku tridesetih godina dok je važio Zakon o prometu filmova, ali je snimljeno nekoliko izvanredno dobrih dokumentarnih i kratkih filmova, a samo jedan značajan igrani film „Sa verom u boga“.

Literatura

Izvori

- Jovičić, Stevan (1996): Nušić prvi srpski filmski scenarista i Hadži Loja. Smederevo.
Kosanović, Dejan (1985): Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896–1918. Beograd.
Slijepčević, Bosa (1982): Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896–1918. Beograd.
Volk, Petar (1986): Istorija jugoslovenskog filma. Beograd.

Časopisi

- Filmski almanah 1929, Beograd.
Filmski godišnjak 1936, Beograd.
Filmski godišnjak 1937/38, Beograd.
Filmski godišnjak 1938/39, Beograd.
Jugoslovenski filmski almanah 1933, Beograd.

Dokumenta

- Dokumentacija Jugoslovenske kinoteke.
Sl. glasnik SRS, br.19/1980, Beograd.